

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.161.2 Марко Вовчок

Інна КОШОВА

ЛЮБОВ – НЕ ЛЮБОВ. РОЗДУМИ НАД ЛЮБОВНИМ ЛИСТУВАННЯМ МАРКА ВОВЧКА (Стаття друга)

Продовження. Початок див.: Вісник Черкаського університету. – Серія : Філологічні науки. – Вип. №40 (333). – Черкаси, 2014. – С. 17 – 26.

Епістолярна спадщина видатних людей – невіддільна, дуже важлива і неймовірно цікава частина їхнього духовного спадку. Читання цих листів, дослідження їх «під мікроскопом» відкриває нові невідомі грані талановитої особистості, прокладає «місточки» до розуміння творчості, відкриває чимало нового про обставини особистого життя, психологію творчості, стосунки з оточенням, атмосферу часу, інтереси, звички і багато іншого. Особисті переживання, щасливі і болісні моменти життя часом підштовхують талановиту людину до творчості, стають (найчастіше) її темою, породжують найталановитіші мистецькі шедеври. «Першєство перед усякими другими матеріалами» надавав «кореспонденціям наших письменників» Іван Франко, вважає, що «кожне зернятко фактичної інформації» про «прислонене тайною» життя «посує вивчення нашої літератури наперед».

У статті робиться спроба проаналізувати любовне листування Марка Вовчка, в якому талановита українська, російська і французька письменниця постає і водночас фатальною жінкою, в яку закохувалися найталановитіші чоловіки свого часу (О.Маркович, П.Куліш, І.Тургєнєв, П.-Ж.Етцєль, Д.Писарєв, К.Кавєлін і багато інших). Аналіз цих листів відкриває особливості характеру, поведінки, погляди Марії Маркович, сприймання її друзями, знайомими, рідними, виявляє стильові особливості її епістол і водночас істотно доповнює портрети закоханих у неї чоловіків.

Отож, головна мета статті полягає в дослідженні особливостей інтимного листування Марка Вовчка, адже без епістолярної спадщини створення цілісного психопортрета письменника не можливе. Глибокий аналіз художніх текстів відкриває внутрішню іпостась митця, щоденники, спогади і листи ще більш увиразнюють, доповнюють психологічний портрет художника слова.

Ключові слова: епістолярій, символ, батьківський комплекс, характер, стиль, творчість, закоханість, пристрасть, любов, шлюб, еrogenна психологія.

«Я всегда буду любить тебя...»

Отож, усі ці події відбувалися в травні 1859 року, а вже в жовтні цього ж таки року 26-річна Марко Вовчок зблизилася з молодшим від неї на три роки Олександром Пассеком. 11 жовтня 1859 року він пише до неї таке: «Вы пришли проститься на железную дорогу, мой милый, милый друг, и мы не увидались, – поезд уже тронулся – я на мгновение увидел Вас, кинулся к окну – еще раз видел, но даже взоры наши не встретились. Вы понимаете, как мне грустно, тяжело было, с каждой минутой я был все дальше и дальше от Дрездена, где встретил столько симпатии, столько нежного сочувствия, где обновился душою. Благодарю всем сердцем за те светлые минуты, которые Вы мне дали. ...Мне становилось тяжело – когда явились Вы. Сама судьба спасла меня. Вы каким-то внутренним чувством поняли меня, ...я услышал родной мне голос, как бы отклик души моей – и с чистой верой и преданностью спешил на него. ... Я ожил душою, и Вы мне стали милы и дороги. ... Я верю вам. Я готов снять покров перед Вами с всех тайных изгибов души... Прощайте, мой добрый, дорогой друг – помните душою любящего Вас. Ал. Пассек» [1, с. 64 – 65].

О. Пассек займався вивченням виправних систем тюремного ув'язнення (про це див.: [2]). Незважаючи на протести матері і те, що його викликали в Росію для проведення реформи в'язниць, О. Пассек залишився за кордоном із Марією («Я люблю тебя, мой друг, и много, верь мне. И всегда, и везде. Не будешь получать писем, не думай, что моя любовь изменяется. ... Я всегда буду любить тебя, мой дорогой и милый, и оттого не меньше, что замуж если за тебя не

пойду. Мне замуж идти помешает Афанасий Васильевич, которому это будет хуже смерти, а потом, мое сердце, будешь ли ты счастлив со мной как с женой? Говорят, все проходит, и как часто я сама видала, что все проходит» [3, с. 143], – писала вона).

Опанас Маркович, покинутий Марією, в 1860 році сам повертається із Західної Європи. До речі, з листа І. Тургенева до О. Герцена (вересень 1860 р.) дізнаємось про участь у цьому І. Тургенева («Мне с ней было хлопот немало: надо было ее вывести на свет божий из омота фальшивых отношений, долгов и т.д. ... Я решил поместить Марью Александровну в пансион, ...отправит супруга в Петербург, где его ждет место, приготовленное Ковалевским, привести в известность все долги – и тем самым приостановить их – а отчаянного и скверно воспитанного – но умного мальчишку, сына Марьи Александровны, отдать здесь в institution – для вышколения» [1, с. 407]).

«О, русские деятели! Как вы истерзали меня»...

Мандруючи з І. Тургенєвим Європою Марко Вовчок ще деякий час зберігала з ним близькі стосунки. Під його впливом вона переходить у російську літературу, пише «Рассказы из русского народного быта».

До речі, про творчість. Із листа Марії до Г. Фальборка (1894 р.) дізнаємось, «что И. С. Тургенев, которому **малороссийское наречие было совершенно незнакомо**, никогда и **не переводил украинских рассказов** (ідеться про передмову і переклад «Народних оповідань» 1859 року. – І. К.), а дал своє ім'я по просьбе издателя, кажется Кожанчикова, желавшего таким путем обеспечить успех своего издания» [4, с. 279]. Отже, й не дивно, що І. Тургенєв, котрий насміхався над українськими романтиками (в 1861 році в листі до Марії він пише: «Мне дали 4№ «Основ», из которых я мог заключить, что выше малороссийского племени нет ничего в мире – и что в особенности мы, великороссы, дрянь и ничтожество. А мы, великороссы, поглаживаем себе бороду, посмеиваемся и думаем: пускай дети тешатся, пока еще молоды. Вырастут – поумнеют. А теперь они еще от собственных слов пьянеют. И журнал у них на такой славной бумаге – и Шевченко такой великий поэт... Тешьтесь милые дети» [1, 125]), української мови не вчив.

У 1861 році Марко Вовчок знайомиться з Миколою Добролюбовим, який, закохавшись, пише про неї велику статтю і, як ще донедавна І. Тургенєв, турбується виданням її творів і бере на себе її фінансові справи. В одному з листів до сина Богдана Марковича 1887 року вона так згадувала про своє знайомство з М. Добролюбовим: «Писем Добролюбова у меня очень немного... Эти немногие письма очень характерны, и жаль, если они затерялись. Знакомство с Добролюбовым было тоже недолгое, но воспоминаний оставило много, и я могла бы многое рассказать о нем, хотя видались мы всего какой-нибудь месяц или два. Он обращал меня, что называется, в свою веру и много говорил – говорил о всем и всех. Предупреждаю, что отзывы его о многих, которые пользуются «симпатиями русской публики», были более чем непочтительны. Особенно горько и язвительно осмеивал он Тургенева. Много говорил о Некрасове, Чернышевском. Одним словом, открыл мне глаза на многое и многих» [4, с. 226 – 227].

За рік до смерті, у 1906 році, в короткому листі до сина Богдана вона напише про пропозицію від журналу «Былое» згадати російських діячів – «вспомнить, например, как Бакунин растратил чешские гроши... О, русские деятели! Как вы истерзали меня. А все надеешься, что вот явится человек» [4, с. 441]...

«Невыносимо мне без моего Саши»...

Отож, у лютому 1861 року Марія вже була з Олександром Пассеком у Римі, про що свідчить лист до неї І. Тургенева (від 17 лютого 1861 р.), де він пише, що отримав листа для неї від Опанаса Марковича (до речі, в наступному листі від 20 лютого 1861 року знову читаємо: «Прилагаю при сем новое письмо от Вашего мужа» [1, с. 121]) і записку від матері Олександра Пассека, яка хотіла говорити із ним «про *важливу* справу» («Смутно предчувствую, о чем сия дама будет со мной беседовать», – каже І. Тургенєв [1, с. 121]). «Поклонитесь от меня Ешевскому и Вашему спутнику, Александру Вадимычу (Пассеку. – І. К.)», – закінчує свого листа російський письменник. До речі, Опанас Маркович

продовжував писати, висилати гроші й закликати дружину і сина додому (в одному з листів 1862-го року він пише: «Спасибі за любі, ласкаві, хоч і журливі листи. Книг я й досі не получав, квартиру наняв... туди, як бог принесе, і прямуйте. ... Далі все скучніш, все жальніше становиться за Вами. Чи бог не приведе оце і побачити Вас. А як згадаю, як за Вашу щирість Вам дешево дають, то аж серце кривлю обкипає. Друженьки мої, наважтеся та мерщій приїжджайте. Трудно становиться далі без Вас. ... Ваш навіки Опанас. ... Чом Богдась до мене слова одного не напише? Я боюся, чи жив він?» [1, с. 142 – 143]).

Отож І. Тургенєв згодом був покинутий, як і Пантелеймон Куліш. У лютому 1861 року він пише їй «свирепые» письма («Третьего дня Вам написал свирепое письмо, милая Марья Александровна... я пересолил с намереньем – а то бы ничего не вышло. Но основание моего письма справедливо (очевидно, цей лютий лист був написаний після розмови І. Тургенєва з матір'ю О. Пассека, яка всіляко хотіла припинити стосунки свого сина з Марією. – І. К.) – ... Вам нельзя продолжать идти по той же дорожке» [1, с. 121]). В листі від 22 травня 1861 року він, докоряючи їй за короткі листи-записки, в'їдливо запитує «что делают спутники (мова йде про С. Єшевського і О. Пассека. – І. К.), есть ли у Вас еще спутники» і так само в'їдливо закінчує: «поклонитесь – если есть кому кланяться» [1, с. 124 – 126].

Усупереч волі своєї матері і занедбавши слабке здоров'я, по кількох тривожних роках позашлюбного співжиття з Марком Вовчком Олександр Пассек у вересні 1866 року помирає від сухот (про це читаємо у спогадах Б. Лобача-Жученка: «Письменница рвалась в Россию, але повернення відкладалося через хворобу її невінчаного чоловіка О. В. Пассека, який повільно згасав од сухот. ... О. В. Пассек помер у неї на руках у вересні 1866 року в Ніщі...» [5, с. 99]). Графиня Катерина Юнге після відвідин Тетяни Пассек з обуренням записала в щоденнику таке: «Всему этому виновата Маркович! Она совершенно увлекла старшего Пассека... И что в этой женщине, что все ею так увлекаются? Наружностью – простая баба, отпечаток чего-то обычного; противные белые глаза с белыми бровями и ресницами, плоское лицо; в обществе молчит, никак ее не разговоришь, отвечает только «да» и «нет»... А все мужчины сходят по ней с ума: Тургенев лежит у ее ног, Герцен приехал к ней в Бельгию, где его чуть не схватили, Кулиш ради нее разошелся с женой, Пассек увлечен до того, что бросил свои занятия, свою карьеру, исхудал весь и уезжает с нею, несмотря на то, что брат только начал поправляться после горячки, а мать захворала от горя. М. умеет так сделать, что ее поклонники во всем заступаются за нее: она бросила мужа, прекрасного человека, – говорят: «он ее не достоин»; бросила ребенка, держала его, как собаку, в кухне – говорят: «ее душа слишком возвышенна, чтобы удовлетворяться мелочью жизни». Как меня возмущает эта женщина! Где же справедливость, когда такие творенья живут на земле, чтобы портить жизнь другим!» (цит. за: [6, с. 148]).

До речі, слід сказати про таке подвійне ставлення до Марка Вовчка з боку жінок і чоловіків: тоді, як перші не розуміли, засуджували, другі кохали, виправдовували, захоплювалися і розуміли (наприклад, фрагмент із листа П. Анненкова до І. Тургенєва: «Я не могу нахвалиться нею. Чи Ви їй наговорили хорошего про мене, чи жіночий розум, якого в неї безодня, вказав їй, що робити, – тільки вона зустріла мене з добродушністю й відвертістю, які підкоряють людину» [1, с. 405]). Чи не єдиним із представників чоловічого «табору», хто до кінця життя продовжував обливати Марка Вовчка брудом і викривати її натуру, був образений П. Куліш («І вовк... Ні, се була вовчиця, / А тільки прозвано вовчком... / І не вовчиця, а лисиця / З ехидним ницим язиком... / Тихесенько, мов тїнь, ступала, / Хвостом слід вовчий замітала, / І кралася не до курей, а до сердець прихильно-ширих, / До розумів святих-правдивих, / Губила між людьми людей» (цит. за: [6, с. 149])). Проте, як згодом (у 1893 році) напише Марія, «и прежде я была равнодушна к брани, а теперь мало трогает и клевета» [4, с. 270]. А в одному з листів до сина Богдана в 1887 році вона ніби відповідає на ці слова П. Куліша: «... всю мою жизнь я не наставляла нигде лисьих шкур и сколько из-за этого было мне горя и на меня клеветы, а все вот трудно следовать советам благоразумия, все так и лезет в душу пословица – по правді роби, по правді і очі

вилізуть. Пословица гласит, собственно, что «очи» все-таки «вилізуть», но, невзирая на ее сатирический смысл, она всегда двинет меня в сторону правды» [4, 230].

Як свідчать листи, Марія тяжко переживала смерть О. Пассека і довго не могла оговтатися від цієї втрати. В листах до Володимира Пассека (брата О. Пассека), який, за її словами, «один остался нам близок и один не мешал» [3, с. 172], вона писала: «Мне очень тяжело, тяжелее, чем когда-нибудь. ...Самой себе ад какой-то устраиваю» [3, с. 170], «... мне душно. Все душнее с каждым днем, с каждым часом. Я не знаю, как жить буду» [3, с. 171], «Вообще как-то душа полынным заросла» [3, с. 176], «Невыносимо мне без моего Саши. Все осталось в мире по-прежнему, ...но все потеряло для меня радость свою. Может еще много я перечувствую, но уже от радости прежней не встрепенется сердце. Отчего я не могу еще хоть раз обнять его и перенести хоть, как в последнее время с постели на диван. Я ведь еще чувствую живого, тяжесть его тела, его дыхание, – чувствую так живо, что сердце у меня как тогда бьется, как бы лучше его перенести, как бы не уронить. Чужая рука ни одного разу не коснулась его, и до конца он все желал видеть меня. А я как подумаю, что уже его не увижу, не услышу, не могу ни спросить его, ни сказать ему...» [3, с. 182 – 183].

Листувалася Марія і з матір'ю Олександра, Тетяною Петрівною Пассек (ось кілька фрагментів із її листів: «Вы пишете, что около него есть место и для меня. Более дорогого подарка для меня нет на свете. Сколько раз мне было горько подумать, что мне близко земли не достанется. Я знаю, он всегда хотел быть около и близко. Помнится, он огорчился, когда кто-то в разговоре, желая мне польстить, сказал, что мне следует лежать там, где великий Шевченко» [3, с. 177]; «В моей жизни ничто не сбивало меня с принятой дороги и, хотя часом бывало трудно, я все-таки шла по ней и в том, что зовут слабостью, ни я сама, ни другие, не упрекнул меня, но я ... уверена, что тогда только и счастье женщине, когда она так верит, как любит, что покоряется во всем любимому человеку» [3, с. 178 – 179]; «Я благословляю его, моего единого и верного друга, за каждое его слово, за каждый взгляд, за каждый совет и желание. Благословляю всю жизнь нашу, от первого мгновения, когда увидела его, до последнего, когда с ним простилась» [3, с. 180]).

У травні 1867 року Тетяна Петрівна Пассек запрошує Марію погостювати до них на дачу, де «Саша три лета жил», побачити його кімнату, місця, де він любив гуляти («... не знаю, как Вам, а мне Вас видеть и горько и хорошо. Поживем вместе – попривыкнем, легче будет – авось. Я так думаю иногда, что и Вам ни с кем так отрадно быть не может, как с нами – пока Ваше горе не остыло» [1, с. 231]).

«Не рыдай так безумно над ним!»

Проте, як свідчить листування, в лютому 1867 року в житті Марії з'явився інший чоловік. Повертаючись до Петербурга, Марко Вовчок на вокзалі зустрічає свого троюрідного брата, відомого критика Дмитра Писарева. 34-річна Марія Маркович поринає у нові стосунки. 21 лютого 1867 року він пише до неї: «Мне очень хочется Вас видеть, так хочется, что даже плохо вериться в Ваше возвращение. Тебе странным покажется, что я вдруг написал тебе Вы. ...Это Вы заменяет множество ласкательных эпитетов, на которые я вообще не мастер» [1, с. 224].

Листи Д. Писарева свідчать про нестерпність для нього розлуки з Марією, невимовний сум, напружене чекання, турботу про кохану («...мне не грустно, но вокруг меня все как будто полиняло. Вся краска, вся позолота жизни, весь смысл и весь смех – все это слезло и уехало в Москву», «А ты, милая, милая, милая, не забудь принять пилюли. И береги себя, и не утомляйся, и не простуживайся, и ешь много мяса, и пей белое вино. А я буду такой тихий и такой умный, что ты будешь мною вполне довольна. Твой Д. Писарев» [1, с. 250], «Все мое життя і вся моя душа відкриті й чисті перед тобою. ...пиши мені часто і намагайся любити мене хоч трошки» [1, с. 256], «Милая, хорошая моя Маша! Написавши это восклицание, я задумался с пером в руках. Не знаю, что я тебе хотел сказать, не умею ясно выразить, о чем я думал. Но основной мотив был все тот же: люби ты меня, а уж я тебя так люблю и еще так буду любить, что тебе, конечно, не будет холодно и тоскливо

жить на свете» [1, с. 261], «Але якби ти знала, який я сумний і який я глибоко самотній. Мені здається, що ти ніколи не повернешся» [1, с. 264]).

У листі від 9 грудня 1867 року Д. Писарев емоційно виповідає своє «тяжке враження» від Маріїного листа, де вона, очевидно, дорікає за прийом у її вітальні В. Слепцова. Цей лист цікавий з позиції оприявлення в її характері таких рис, як люб'язність і жорстокість (Н. Зборовська пише про її любовну поведінку, тобто стосунки із закоханими в неї чоловіками, як імітацію, що формується на основі садомазохістської ерогенності (див.: [7, с. 109, 115]). «Отже, це хоробрість – поговорити годину із Слепцовим у твоїй вітальні? Отже, це щось, що потребує прощення і що може бути прощено тільки в ім'я роботи? – збентежено запитує Д. Писарев. – ...Невже ж завжди тільки в ім'я роботи ти будеш прощати мені? ...Справді, я ніколи не думав, що через якийсь візит Слепцова... я буду змушений діставати прощення... І це в той момент, коли я сам-один, коли ти знаєш, що я повинен страждати від твоєї відсутності, ...що я не знаю, де дітися, що я понад усе потребую любові і ніжності, що... я більше не знаю що, але справді, ти буваєш іноді дуже жорстока. Я весь цілком віддався тобі, я не можу й не хочу повернути себе, я не існую і не хочу існувати поза тобою, і в той же час я завжди бачу, що над моєю головою існує небезпека розриву наших взаємин. І ця небезпека виринає тоді, коли я менш за все на неї чекаю. Якби ти знала, як мені сумно» [1, с. 265 – 266].

Під впливом Д. Писарева Марко Вовчок перекладає російською «Походження людини» Ч. Дарвіна і «Життя тварин» А.-Е. Брема. Однак стосунки ці закінчилися дуже трагічно. Поїхавши з нею на інтимний відпочинок, Дмитро Писарев потонув, купаючись у Ризькій затоці, в липні 1868 року. В. Жуковський напише їй з цього приводу: «Вы помните, что с той минуты, когда Вы решили провести лето вместе, он был совершенно счастлив» [1, с. 285], а М. Некрасов пришле вірш «Не рыдай так безумно над ним! / Хорошо умереть молодым...» [1, с. 282].

«...скільки порожнечі навколо Вас...»

У 1867-ому році сталася ще одна смерть: не дочекавшись дружини і сина, в Чернігові помер Опанас Маркович. Пантелеймон Куліш описав це так: «В Парижі гостюють міняючись люде грошовиті. Вовчок позичає в них, приятелюючи, гроші, в кого тисячу рублів, у кого сотню, а в іншого й десяток; а тим часом синок її росте гаменом (розтелепою). Бідний Опанас ідолопоклонствує перед жінкою й заочі, посилає в Париж гроші, жде її не діждеться, вбираючи свою оселю квітками й вінками, а вона – от-от прибуду! – та й водить його місяць за місяцем, рік за роком без кінця, аж поки й сконав горобаха, нудячи світом, сконав таким злиденником, що ні за що було й поховати: поховали його громадяне по-староруськи братським коштом» (цит. за: [6, с. 147]).

9 вересня 1867 року тітка К. Мордовіна пише Марії про хворобу О. Марковича: «Милая Маша! Посылаю письмо, полученное от Дорошенко – из него ты узнаешь о безнадежной болезни Афанасия и об его желании взглянуть в последний раз на Богдана. ...По получении моего письма ты, конечно, тотчас же займешься своим отъездом... Кажется, нельзя и представить себе, чтобы было иначе. Верно, ты сама чувствуешь, Маша, что тебе *необходимо* видеть Афанасия в последние минуты его жизни – и он умрет спокойнее, и тебе спокойнее будет доживать век свой, если Вы проститесь дружелюбно на вечную-вечную разлуку! ... как было бы страшно *опоздать*! Да это страшнее, нежели опоздать для себя!» [1, с. 242 – 244]. Певно, що Марія таки запізнилася, в листі до Ф. Лазаревського вона писала: «Афанасий Васильевич умер в ночь с 31 августа на 1 сентября, и Богдан не мог бы успеть приехать, если бы даже выехал тотчас после получения письма от Дорошенко» [3, с. 200].

«У мене великі неприємності й прикрості, – пише Марія в листі до П'єра-Жуля Етцеля, французького письменника, друга і видавця творів Жуля Верна, з яким її познайомив І. Тургенєв. – Надто довго Вам розповідати всі подробиці, до того ж слухати цю оповідь не зовсім приємно, і я не люблю плакатися. Але для мене велике полегшення сказати Вам, що я відчуваю, що мене мучить чи звеселяє. Це трохи нагадує молитву, ту добру молитву, яка нічого не просить, задовольняючись сама собою, яка втішає і заспокоює, нічого не змінюючи

в житті» [3, с. 195]. У листі-відповіді Ж. Етцель напише їй співчутливо: «Моє любе велике дитя! Спогад про Вас, наче промінь, пронизує мені серце серед моїх щоденних турбот. ... Чи вірите Ви справді у своє повернення до Франції – скільки порожнечі навколо Вас, викликані смертями, про які Ви говорили. Як змінилося Ваше життя! Розкажіть мені про тих, хто зміг оселитися у Вашому серці по всіх тих утратах. Мені нестерпно, що Ви там страждаєте, а я сиджу тут і не можу Вам хоч трохи допомогти» [1, с. 246 – 247].

«...серце моє цілком належить Вам»...

Отже, П'єр-Жуль Етцель – третя «батьківська» постать (йдучи за Н. Зборовською) в любовних історіях Марка Вовчка («Я щасливий, що Ви маєте п'ятьох братів у Петербурзі і ще одного – в Парижі, – пише Ж. Етцель. – Отже, разом це буде шестеро братів, на яких Ви можете покластися, моє любе, любе дитя» [1, с. 235]). З 1866 року майже на сорок років Марко Вовчок стала постійним співробітником його журналу і отримала виключне право на переклад Жуля Верна в Росії («О, якби я був багатим, а Ви – французькою письменницею, такою, якою Ви є в Росії. З якою радістю я видавав би Ваші твори, як би я від усього серця допомагав Вашому успіхові» [1, с. 281], – писав до Марії Ж. Етцель). «Моє дороге велике дитя», «люба велика нерозумнице», «моя любя велика любонько», «любий друже» – звертається він до неї в листах. Він адаптує до місцевого читача її повість «Маруся», яка за декілька років буде перевидана у Франції понад 20 разів.

У листах Ж. Етцеля – романтична закоханість, пристрасть («Ах, любий, любий друже. Мене відмолодила ніжна пристрасть до Вас. Певно, хто любить, ніколи не старіє. Надія на те, що ми з вами побачимось, спогади, які для вірних сердець замінюють справжнє життя, – ось що дає мені сьогодні ... можливість оновлення, наче відродження. Хіба Ви не згодні, що це добре – справляти на відстані такий вплив на старе серце, цілком віддане Вам. Хіба не добре відчувати, що Вас ніжно кохають? Я вірю у вашу прихильність, вірю більше, ніж ви самі...» [1, с. 355]), бажання завжди вислухати і допомогти («Так знайте ж, що коли ніжно любиш людину, то повинен бути певним, що вона не має клопоту з грошима. ...перед усіма випробуваннями житейськими – Ви людина нездоланна, Ви – мільйонер. ...І скільки б Ви не витрачали скарбів на скорботу, Вам ще залишиться серце, повне по вінця, ніби скриня, для майбутніх скорбот. Але що може зробити душа, коли нема ні гроша?» [1, 322 – 323]), спогади про прекрасні миті спілкування з Марією, мрії про нові зустрічі («...хоч Ви й є справжнє чудовисько, я щасливий від думки, що знову Вас побачу, так, саме щасливий» [1, 343]) і водночас реалістичний аналіз слів, вчинків і почуттів Марії («Ваше мовчання нагадує небуття. І коли я пишу, все більш і більш дивуючись Вашій німоті, я починаю питати себе: навіщо ти пишеш людині, яка не існує і не хоче існувати?» [1, с. 302]; «Завжди є щось туманне, недоговорене у Ваших словах, коли йдеться про факти, про реальні речі. У Вашій голові чітко окреслюється лише уявний світ» [1, с. 330], «Я наче стою перед мармуровою статуєю, не знаючи, заговорить вона коли-небудь чи ні більш-менш ясно» [1, с. 343]), Ж. Етцель пише про різність їхніх бажань («Воно (її молоде серце. – І. К.) не розуміє, що ти не зміг просити її пожертвувати тобі все своє життя. Для нього любов – це **пристрасть**, для тебе – **самозречення**. ...Ти хотів би, щоб вона була **вільна** навіть у коханні, нічим йому не жертвуючи, а вона мріяла бути **рабинєю**» [1, с. 303]. До речі, про таке відчуття/сприймання любові як покори пише й сама Марія: «...я завжди думала і тепер уверена, что тогда только и счастье женщине, когда она так верит, как любит, что **покоряется во всем любимому человеку**» [3, с. 178 – 179]), він закоханий, але водночас відчуває, «що Марія Вілінська роздвоєє його психіку» [7, с. 105] («Я відчуваю, що серце моє цілком належить Вам. Я чекаю години, яка нас з'єднає, але **я прагну будь-що відокремитися від Вас морально**» [1, с. 305]), підозрює, що в той час, коли він «о 6-й годині з половиною 30 вересня» мріє про неї, у її думках його зовсім не існує («Де Ваше серце? Або Ваші думки саме зараз, коли я Вам пишу? Чи мене зовсім немає в них? Чи, може, в ту секунду, коли я мрію про Вас..., **Ви думаете про мене не більше, ніж про місяць чи про торішній сніг?**») [1, с. 355 – 356]).

«Если бы Вы знали, как я рвусь из Петербурга...»

У Петербурзі Марко Вовчок співпрацює в журналах «Отечественные записки» і «Русское слово», пише російською повісті «Живая душа» (1868), «Записки причетника» (1869 – 1870), «Теплое гнездышко» (1873), «В глуши» (1875), «Отдых в деревне» (1876 – 1899), багато перекладає з французької. У 1870 році Марія береться за укладання й редагування журналу «Переводы лучших иностранных писателей» і, залучаючи до перекладацької роботи інших письменниць, підписує переклади власним прізвищем. Викриття сталося після виходу перекладу казок Андерсена. Марка Вовчка звинуватили в плагіаті (про це див.: [5, с. 181 – 183; 7, с. 114; 8]). Її репутація перекладачки й письменниці зазнала краху. В листах до Ф. Лазаревського восени 1877 року вона писала: «Если бы Вы знали, как я рвусь из Петербурга и до чего мне опротивела петербургская суета. Даже не работается здесь. Только и думаю теперь, как бы поскорее бежать подальше куда-нибудь в степь, где бы не встречать ничего похожего на здешние лица, нравы, суету и ложь» [9, с. 457], «Я теперь только и думаю о том, что вызволюсь из Петербурга и отдохну от него и всех его скверн. Смотрите, только не проговоритесь, кто я и что я...» [9, с. 458]. Марія виїздить із Петербурга в провінцію і продовжує писати російською. «З 1875 року, – пише Б. Лобач-Жученко, – визріває план залишити назавжди Петербург, порвати з літературою, відійти від давніх знайомих, оселитися в провінції» [5, с. 133].

У 70-х роках Марію оточують юні чоловіки, за її словами, «студентська «колонія» (з листа Марії до М. Лобача-Жученка: «Вся наша колония ликует по этому случаю. ...Он (Богдан Маркович. – І. К.) уверяет, что мы заживем чудесно все вместе» [3, с. 244 – 245]; з листа до В. Єракової: «Мы живем здесь целой колонией и очень мирно, и хорошо. Всех нас, в полном сборе, было 11 человек, из которых трое принадлежало к прекрасному полу, а теперь осталось 7» [3, с. 247]), друзі-однолітки її сина, які один за одним закохуються в неї. Б. Лобач-Жученко пише: «Удома вона була оточена закоханими в неї членами «колонії». То були Анатолій Ген, студент Військово-медичної академії, на прізвисько Доктор, Ваня Лебедев, якого називали Іваном-царевичем, і Миша Жученко – Красна дівця. Саме йому вона віддала перевагу» [5, с. 177].

«...пусть хоть в Камчатку вместе...»

Отже, обрала 38-річна Марія Вілінська 22-річного Михайла Лобача-Жученка, який «був старший від Богдана лише на два роки і з 1871 року жив у неї на квартирі як родич з України» [5, с. 134], і навіть видала позашлюбну дитину свого сина Богдана за власного сина в шлюбі з М. Лобачем-Жученком. «Ця дитина, – пише Н. Зборовська, – стане своєрідним несвідомим маневром досвідченої жінки для зміцнення нової сім'ї з юним чоловіком» [7, с. 106]. Спостереження над листами ніби підтверджує цю думку відомої літературознавки. В кожному листі до Михайла Лобача-Жученка, починаючи з 1876 року, Марія згадує про Боря з обов'язковими словами про те, як він сумує за татом («Знаешь, он тебя зовет мамой тоже. Увидел твою соломенную шляпу: мама! Мама! Увидел твой портрет, опять: мама! мама! Взял его, стал целовать. При звонке сей час же встрепенется, ждет тебя» [4, с. 91], «Где Миша? Показывает ручками – нема! Портрет твой по-прежнему узнает и целует, затем дает мне целовать» [4, с. 93], «Да, я потребую с Лизы (Є. І. Корнільєва, справжня мати Бориса Лобача-Жученка. – І. К.) хоть по 3 рубля в месяц на Борьку, которому, доктор говорит, надо бы комнату, где играть одному... Богдан обещал тоже давать» [4, с. 95], «Мне, кажется, не верили, но вчера он увидел твой портрет, и схватил, и стал целовать с криками «а – а», чем всех удостоверил» [4, 100], «Боря очень скучает и вчера даже плакал по тебе. Я ему в утешение повесила твой портрет над кроватью. Едва успел продрать глазенки, уже спрашивает, где ты» [4, с. 112], «...Боря...беспрестанно: «Папі! папі!» Ночью проснулся и заплакал: «Папі! папі!» [4, с. 119], «Боря то и дело тебя вспоминает, говорит, что ты уехал с дымом...» [4, с. 120], «Боря беспрестанно тебя вспоминает и, как звонок, летит к двери: «Папа! папа!» [4, с. 123], «Боря все просит сделать ему дым, как папі поехал» [4, с. 126], «Боря ... смотрит на твою карточку и повторяет «Папа, папа, папа» [4, с. 127], «Сегодня он взял альбом и все твердил: «Папа мильлі! папа мильлі!...» Скоро ли, скоро ли мы обнимем

свого милого папі?» [4, с. 135], «Боря ужасно по тебе скучает. Первые два дня как вечер – плачет, как утро – плачет: «Где мой папа! Соз, мне скучно без папы! Какой я бедный мальчик!» [4, с. 153 – 154] і т.д.). Лише в серпні 1894 року, коли Борис Лобач-Жученко виїздив до Петербурга на навчання, Марія передала йому документи і змушена була розповісти про таємницю його народження й усиновлення (про це див.: [4, с. 536]).

Ще в 1869 році Ж. Етцель питав Марію: «Скажіть відверто, Ви вирішили одружитися? З ким і коли? Я для Вас як батько і повинен це знати. ... Я боюся, що Ви примушуєте себе йти заміж, що в цьому не бере участі ні Ваше серце, ні Ваш здоровий глузд» [1, с. 360 – 361]. У 1878 році Марія і Михайло Лобач-Жученко одружилися. «Останній шлюб Марії Вілінської, – пояснює Н. Зборовська, – засвідчує другу фазу її чуттєвості. Її ерогенна психологія, вступивши у зрілу фазу життя, тобто задовольнивши свою «мазохістську інфантильність», що так спокушала старших чоловіків, потребує психологічного обертання» [7, с. 106].

«...я все-таки не по-прежнему щедра на письма»

У листах Марії до другого чоловіка протягом усього періоду їхнього листування і подружнього життя звучить туга за ним, бажання повернутися якнайшвидше додому, безмежна турбота і запевнення в любові вірній і навіки: «Милый мой друг, доброй тебе ночи. ... Если бы это правда, что души наши летают куда угодно, я бы сейчас отправила свою... к тебе и она бы тебя поцеловала в оба глаза, как теперь это мысленно делаю. ... Обнимаю и целую тебя издали, мой дорогой друг» (1871 р.) [3, с. 249]; «Как хорошо подумать, мое золото, что, может быть, скоро мы опять с тобой будем читать «Мертвые души» ввечеру или варить кофе утром. Жду не дожусь, когда буду дома» (1871 р.) [3, с. 252]; «Милый, дорогой мой Миша, очень по тебе тоскую. Все постыло, хочется домой. ... если ты беспокоишься, что я тебя забываю, то ты самый неблагодарный непаинька, какой только есть на свете. Верь, хороший мой, ненаглядный Миша, что никто не становится между нами, никого я не мешаю в наши дела, никого я не слушаю. Верь, мое серденько, что я верно тебя люблю и ни на минуту не забываю. Я очень, очень здесь тоскую. Так бы и полетела домой!» (1873 р.) [4, с. 26 – 27]; «Очень начинаю скучать, дорогой мой Миша, очень хочется домой. ... Я начинаю непозволительно скучать. Завтра переговорю с Этцелем и назначу день отъезда. ... Так все постыло и сказать тебе не могу. ... Домой, домой хочу! ... До свиданья, дорогой мой Жучок. Прошу тебя, береги свои силы, свое здоровье. Не одна геодезия на свете, есть и еще кое-что и кое-кто. ... До свиданья, дорогой, милый, хороший мой друг. ... Будь паинька, паинька, паинька» (1873 р.) [4, с. 30 – 31]; «Глупенький, что спрашиваешь, люблю ли я тебя, а сам этого не знаешь до сих пор. Не знаешь даже, что **раз я полюбила, то уже не разлюблю**» (1875 р.) [4, с. 84]. Вона турбується ним, як мати дитиною («А не холодно ли тебе будет ехать? Не прислать ли тебе твоё теплое пальто? Береги себя, мой милый Мишечка, не простудись. Обедай хорошенько, не жалея ничего для себя, если меня хоть капельку любишь. Не скучай, не читай чересчур много. Старайся, чтобы эта поездка тебя укрепила. Езди куда-нибудь гулять. ... Пей вино. Бедненький мой непаинька, один там сиротою, некому его покоить и беречь. Помни, милый, что ты дороже всего и береги себя. Приезжай здоровый, и как хорошо заживем опять. Крепко, крепко тебя обнимаю и не хочу пускать. Твоя Маруся» (1875 р.) [4, с. 80]).

А ось фрагменти листів, писаних більш як через двадцять років: «Давай сюда свои милые глаза, я их поцелую, и свою дорогую голову, усталую, тяжелую от всяких дум, и отдохни около своей неизменной, своего верного преданного друга. ... Милый, милый, я ведь там, около тебя. Если вспомнишь днем, проснешься ночью, всегда, всегда скажи себе: она тут, со мною. ... Обнимаю тебя не тысячу раз, а обнимаю и так *остаюсь* долго, долго, пока тебе не станет полегче» (1895 р.) [4, с. 295], «... ввечеру щемит сердце, да поутру замирает или ночью, когда забывшись, со сна, начинаю прислушиваться, спишь ли. Без этого, видно, нельзя... Целую, целую моего милого, любимого, и знай, я там, встречаю тебя..., хожу с тобою везде по улицам, а когда ты ляжешь, слушаю, спишь ли ты» (1896 р.) [4, с. 319], «Крепко-крепко целую милые глаза, и, как вспомню, какие они печальные в последнее

время, то плакать хочется. Но надо быть бодрым и помнить, что ничто нас не разлучит, никто не отнимет у нас нашего 25-летнего счастья» [4, с. 322], «Да, милый, пусть хоть в Камчатку вместе, вместе хорошо и в Камчатке, но не вместе везде в самой благословенной местности нет радости и покоя» [4, с. 326].

«...справжня велич у світі – ...це живий і тихий краєвид...»

Марко Вовчок завжди із задоволенням подорожувала. В її листах є чимало описів місцевості, де вона в різні роки жила, і її ставлення до тих місць і людей. Ще 1850 року в листі до Опанаса Марковича Марія писала: «...справжня велич у світі – в усьому, що створено самим богом: це живий і тихий краєвид...» [3, с. 21]. Із листа до Тетяни Пассек дізнаємося, що Марія не любила Петербург («Не по душе мне как-то Петербург. ...Мне в Петербурге, особенно по ночам, когда не спалось, очень упорно приходило желание выброситься из окошка роскошных пфелевских комнат» [3, с. 178]). Після цих слів одразу виникає ланцюжок асоціацій – у скількох людей Петербург викликав подібні відчуття! Згадаймо Т. Шевченка («В Петербурзі я не всиджу, він мене задушить») або М. Гоголя («...при мысли о Петербурге, мороз проходит по моей коже, и кожа моя проникается насквозь страшною сыростью и туманною атмосферою...»), певно таки правий А. Міцкевич, «Что Петербург построил сатана»...

Згодом, у 1894 році, живучи в Саратові, Марія з ностальгією згадувала Україну, писала, що любить село, і так описувала це місто: «Ты спрашиваешь, привыкла ли я к Саратову, т. е. примирилась ли я, что ли? Как тут мириться или не мириться, когда необходимо в нем жить. ...Ничего в нем нет привлекательного. Природа какая-то тощая, то и дело пыль. Конечно, **я бы отдала его за одну веточку растущего над Росью чебреца**. Впрочем, мне бы и в самом Киеве с его садами не было приволья, потому **я только люблю деревню, – всю жизнь любила ее с самого детства и уже теперь верно не разлюблю**» [4, с. 278]. За рік її враження ті ж самі: «Саратов такой же неприятный, как и прошлого года. Я не узнаю здесь мою ненаглядную весну, – ее заменяют неприятный ветер и столбы пыли. ...**О, милая Рось и твои зеленые берега, как легко там дышать!** У тебя в Петербурге все-таки лучше, хотя там **весна более полицейская, чем природная**, но, по крайней мере пыли нет, пыль не душит...» [4, с. 280 – 281]. Згадуються слова М. Гоголя: «Приход весны в нашу пыльную столицу, которая вовсе не похожа на весну, заставляет меня с сожалением вспоминать о нашей малороссийской весне» [10, с. 36].

У 1906 році Марія захоплена Нальчиком, пише про місця, до можна ловити форель, дивовижне повітря, багатство квітів, «и солнце, солнце, солнце еще не жгучее, но какое животворное» [4, с. 440], закликає Богдана купити собі тут землю («Ведь не век же будешь мыкаться по петербургским улицам...» [4, с. 443]), каже, що тут жодна дама, яка поважає себе, не витримає й тижня, про себе ж пише: «Предпочитаю свою oubliette'у (подземную тюрьму) около Нальчика» [4, с. 441]. А ще каже не писати їй нічого про видання («уморилась... Да и надоело мне понапрасну о них толковать» [4, с. 441]).

«...не выставляйте моего имени...»

Саме у цьому шлюбі Марія Лобач-Жученко перестане бути письменницею. У 1883 році в листі до вже хворого Жуля Етцеля вона так описала своє життя: «...З того дня, коли я з Вами познайомилася, я не припиняю благословляти випадок, що привів мене до Вас, і благословляти Вас. Я Вас і зараз благословляю і плачу так, як вже давно не плакала. ...Ви просите в мене портрет, але я його не маю. То не так легко примусити себе зробити свій портрет у цьому краю, більш дикому, ніж інші землі великої Росії. Чи знаєте Ви, любий друже, що протягом багатьох місяців я не мала можливості побачити своє обличчя у дзеркалі, а щоб зачесатися, я використовувала маленьку лупу і, уявіть собі, з часом я настільки до цього звикла, що коли опинилася перед справжнім дзеркалом, то ледве себе впізнала. Якби я Вам про все це усно розповіла, Ви б голосно сміялися і знайшли багато чого сказати про моє обличчя, що не стає гарнішим, відбиваючись у лупі. Чи не так? Моє залізне здоров'я протистоїть усьому... Зараз я живу в напівдикому місті, оточеному степами, у яких бродячі калмики випасають свої отари, але в ньому є аптека, лікар, пошта.

... Живу ізольовано від усіх, все, чого я бажаю, – це бути непомітною і нікому невідомою. ... Ось уже 4 роки, як я більше не працюю, і не можу Вам передати навіть, як від цього страждаю. У моєму житті наче виникла порожнеча, яку ніщо не може заповнити. Ви знаєте, що я заробляла на життя своєю працею, і... інше існування... не може зробити мене щасливою» [4, с. 182 – 183].

Марко Вовчок у цей період свого життя намагалася ізолювати себе від будь-яких знайомств (у листі до Богдана Марковича в 1893 році вона пише: «... я решила бесповоротно никаких знакомств не заводит, даже с так называемыми хорошими людьми. Прошу тебя, не забывай этого и не заводи ни с кем речей о моем возможном приезде» [4, с. 271]) і забути про свій псевдонім (у листі до Михайла Лобача-Жученка в 1885 році вона писала: «Ты знаешь, как я далека от хвастовства своим именем, а все-таки теперь вот оно опять сослужило мне службу, как и в других трудных случаях. Раздумывая, я решила, что вместе с горем оно принесло мне и пользу» [4, с. 194], а в епістолі до М. Чернишевського в 1887 році, посилаючи йому листи М. Добролюбова і свої спогади про нього, Марко Вовчок просить: «не выставляйте моего имени. Читателю все равно, чьи воспоминания, если Вы их приводите, а мне одна мысль видеть опять это имя или, правильнее, кличку в печати невыразимо тягостна» [4, с. 227]). «Вона найбільше боялася – пише Б. Лобач-Жученко, – щоб на новому місці, де житиме, не дізналися про її минуле, не ототожнювали пані Лобач з Марком Вовчком, яка канула в Лету...» [5, с. 133 – 134]. В листі до Ф. Лазаревського вона писала: «... пусть Марко Вовчок исчезнет, как в воду канет, и пусть остается под водою до самой смерти, – это лучшая мера дожить до нее спокойно и много работать» [9, с. 458].

Наприкінці життя син Богдан намагався повернути матір до творчості, знову стати Марком Вовчком, проте Марія цей псевдонім тепер сприймала як страхітливе прізвисько («Письмо твое усугубило мрачное расположение духа, т.е., собственно, не письмо, а предложение поставит вместо имени доктора «Марко Вовчок». Скажу тебе, что большей обиды и огорчения мне невозможно сделать, как вытаскивая снова на свет эту ненавистную мне кличку. Я точно переживаю снова все гадости виденные, все страдания испытанные, когда встречаю случайно где-нибудь эту кличку. Да, запомни это: невозможно мне сделать больших обиды и огорчения, как способствуя тем или другим путем вывести опять эту кличку, заставит ее повторять – с похвалами или бранью – все равно. Если я когда стала бы работать по-прежнему, то только совершенно независимо от прежней клички» (24 лютого 1891 р.) [4, с. 247]).

Б. Лобач-Жученко пише, що Марія не хотіла «виступати з новими речами під своїм давнім псевдонімом» (у 1905 році вона писала до сина Богдана: «Не тыкай меня и моего имени, как ты имеешь привычку делать. Старые друзья умерли, остались враги...» [4, с. 419], «Ужасно бы хотела перевести эту вещь, хотя бы и под своим **омерзительным мне псевдонимом**» [4, с. 420]), а писала про оповідання «початківця», «молодого лікаря», згодом «лікаря Приймо». Були й інші псевдоніми: Я. Канонін, Марк Далекий (про це див.: [5, с. 211, 236, 237]). В одному з листів до Богдана Марковича в 1904 році вона тричі застерігає: «... конечно, не объявляя моего имени», «ничего не говоря об авторе», «... конечно, без моего имени. Лучше даже, чтоб не знали, кто именно пишет, – скажешь: приятель, знакомый человек Черт Иванович Веревкин» [4, с. 409]. Таке намагання Марії Лобач забути свій псевдонім Н. Зборовська пояснює переживанням у своєму українському минулому неусвідомленої ганьби за фальшиву гру [7, с. 115]. «...Только елико возможно менее выставляя известную писательницу Марко Вовчок, что я всегда, вечно ненавижу» [4, с. 446], – писала Марія в 1906 році.

Висновки. Отож, як писала Н. Зборовська, «таємниця Марка Вовчка полягає в її потужній ерогенності, не зафіксованій на конкретному чоловікові» [7, с. 103]. Вона могла успішно розігравати любов із багатьма чоловіками, адже жоден із них не зачіпав її душу («Вы являетесь мне в виде темного сфинкса, около которого беспрестанно сверкают телеграммы, столь же непонятные», – писав І. Тургенєв [1, с. 112]). Марко Вовчок – видатна українська, російська і французька письменниця, фатальна жінка, в яку закохувалися

найталановитіші чоловіки свого часу, – померла майже нікому невідомою в Нальчику на Кавказі 10 серпня 1907 року.

Список використаної літератури

1. Листи до Марка Вовчка: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. 1. – 480 с.
2. «Благородный, прекрасный Вадим» (часть 3) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moskva-yug.ucoz.ru/publ/4-1-0-111>
3. Листи Марка Вовчка: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 1. – 400 с.
4. Листи Марка Вовчка: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 2. – 624 с.
5. Лобач-Жученко Б. Про Марка Вовчка. Сторінки до біографії письменниці. – К.: Дніпро, 1979. – 310 с.
6. Нахлік Є. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: Документально-біографічна студія. – К.: Український письменник, 2006. – 351 с.
7. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.
8. Цалик С. Як Марко Вовчок «літературних негрів» наймала / С.Цалик // Країна. – 2011. – № 27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/history-journal>.
9. Марко Вовчок. Твори: В 6 т. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1956. – Т. 6. – 616 с.
10. Гоголь Н. Собрание сочинений в 8 т. – М.: Правда, 1984. – Т. 8. – 400 с.

Одержано редакцією 21.01.2015 р.

Прийнято до публікації 02.02.2015 р.

Аннотация. Кошова И. Любовь – не любовь. Размышления над любовной перепиской Марка Вовчок (Статья вторая). Эпистолярное наследие выдающихся людей – неотъемлемая, очень важная и невероятно интересная часть их духовного наследия. Чтение этих писем, исследование их «под микроскопом» открывает новые неизвестные грани талантливой личности, прокладывает «мостики» к пониманию творчества, открывает много нового об обстоятельствах личной жизни, психологии творчества, отношения с окружающими, атмосферу времени, интересы, привычки и много другого. Личные переживания, счастливые и трагические моменты жизни часто подталкивают талантливого человека к творчеству, становятся (зачастую) его темой, порождают талантливые художественные шедевры. «Первенство перед всякими другими материалами» предоставлял «корреспонденциям наших писателей» Иван Франко, считал, что «каждое зернышко фактической информации» о «прикрытой тайною» жизни «продвигает изучение нашей литературы вперед».

В статье делается попытка проанализировать любовную переписку Марко Вовчок, в которой талантливая украинская, русская и французская писательница является и одновременно роковой женщиной, в которую влюблялись талантливые мужчины своего времени (А.Маркович, П.Кулиш, И.Тургенев, П.-Ж. Этцель, Д.Писарев, К.Кавелин и многие другие). Анализ этих писем открывает особенности характера, поведения, взгляды Марии Маркович, восприятие ее друзьями, знакомыми, родными, выявляет стилистические особенности ее эпистол, и в то же время существенно дополняет портреты влюбленных в нее мужчин.

Итак, главная цель статьи заключается в исследовании особенностей интимной переписки Марко Вовчок, ведь без эпистолярного наследия создание целостного психопортрета писателя невозможно. Глубокий анализ художественных текстов открывает внутреннюю ипостась писателя, дневники, воспоминания и письма еще больше подчеркивают, дополняют психологический портрет художника слова.

Ключевые слова: эпистолярный, символ, отцовский комплекс, характер, стиль, творчество, влюбленность, страсть, любовь, брак, эрогенная психология.

Summary. Koshova I. Love – Not-Love. Reflections on Marko Vovchok's love letters. The epistolary heritage of the famous people is the integral, very important and incredibly interesting part of their spiritual legacy. Reading these letters, studying them “under the microscope” open new unknown facets of the talented personality, lay “bridges” to the understanding of literary works, reveal a great deal of intimate life, the psychology of art, relationships with environment, time atmosphere, interests, habits etc. Sometimes personal feelings, happy and painful life moments for talented person become motives to art, subject or idea and generate brilliant artistic masterpieces. Ivan Franko gave privacy to “our writers’ correspondences” of other materials, considered that “every grain of factual information” about mysterious life “promoted literary studies forward”.

The article presents the attempt to analyze Marko Vovchok's love correspondence in which talented Ukrainian, Russian and French writer is also posed as femme fatale. The most talented men of that time (A. Markovych, P. Kulish, I. Turgenev, P.-J. Hetzel, D. Pysarev, K. Kavelin and many others) fell in love with Marko Vovchok. Analysis of these letters reveals character traits, behavior, views of Maria Markovych, perception by her friends, familiars, relatives, visualizes stylistic features of her epistles and at the same time significantly complements portraits of men in love with her.

Thus the main purpose of the article is to study features of Marko Vovchok's intimate correspondence because creation of holistic psychological portrait of the writer without epistolary heritage is impossible. Profound analysis of literary texts detects internal hypostasis of writer; diaries, memoirs and letters even more stress complement psychological portrait of the literary artist.

Key words: *epistolary, symbol, Father complex, character, style, literary works, amorousness, passion, love, marriage, erogenous psychology.*

УДК 821.161.2–32.09 «18/19»

Тетяна ТКАЧЕНКО

ДОМІНАНТИ МАЛОЇ ПРОЗИ ЛЮДМИЛИ СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ

У статті розглядаються головні формальні та змістові складники прозових текстів Людмили Старицької-Черняхівської, а також аналізується ідіостиль письменниці. Зокрема, досліджуються зразки малої прози авторки, їхні формальні та змістові складники.

Людмила Старицька-Черняхівська (1868 – 1941) – українська поетка, прозаїк, перекладачка, драматург, мемуарист, культурно-громадська діячка, котра своєю творчістю і життям утверджувала самобутність української нації, захищаючи її право вільного голосу в міжнародній спільноті.

Літературна спадщина письменниці презентує різні жанри та види художньої словесності. Однак здебільшого дослідники звертають увагу на драматургію авторки або вивчають історичні прозові твори, вбачаючи паралелі з тематикою творчості батька письменниці. Та саме мала проза Людмили Михайлівни дозволяє розкрити головні риси її прозотисьма, надаючи комплексне уявлення творчого доробку авторки.

Простудійовані у статті художні тексти є різножанровими. Так, «Жива могила» постає літературною інтерпретацією народних легенд. Тому наявний наскрізний фольклорний інтертекст, використання народнопоетичних епітетів, паремії, порівнянь тощо. Водночас авторка залучає також історичну ретроспективу, формуючи проєкцію «минуле – сучасне – майбутнє», що стає змістовою домінантою в оповіданні «Мрія». У цьому творі письменниця вдається до метафізичних перевтілень жінки в різних часових площинах. Вона акцентує універсальну роль фемінної статі у поступі людської спільноти. Художньому тексту «Навіщо» властива притчевість, оскільки центральними постають філософські категорії людського життя. Натомість «Пам'яті юнаків-героїв, замордованих під Крутами» виступає зразком есеїстики, адже письменниця стає співрозмовником і героїв, і читача.

Отже, мала проза Людмили Старицької-Черняхівської постає яскравим і помітним явищем в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: *інтерпретація, рефлексія, персоніфікація, символ, автоалюзія, інтертекст, ретроспектива, проєкція, еліпс, метемпсихоз, метаморфоза.*

Постановка проблеми. Людмила Михайлівна Старицька-Черняхівська належить до когорти покоління «Розстріляного Відродження». Це та плеяда української культурної інтелігенції, яка відродила пошуки етно-і самоідентифікації, прагнула докорінно змінити статус власної країни, її громадянської та мистецької ролі в контексті активного європейського поступу. Однак, незважаючи на реабілітацію після здобуття Україною незалежності замовчуваних радянським режимом імен, особні постаті літературного життя першої половини ХХ століття лишаються маловідомими передусім для широкого загалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студії про життя і творчість Людмили Старицької-Черняхівської почали спорадично з'являтися у 1990-ті роки. Здебільшого в них